STUDIA I PRACE
Kolegium Zarządzania i Finansów
ZESZYT NAUKOWY 185

185/2022
s. 129–146

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
Oficyna Wydawnicza SGH
kolegia.sgh.waw.pl

Anna Karmańska
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
ORCID: https:///orcid.org/0000-0002-8770-4611

Monika Łada
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
ORCID: https:///orcid.org/0000-0001-8484-6326

Walidacja normatywnego konstruktu teoretycznego

Streszczenie

Celem artykułu jest odniesienie się do wyzwań metodycznych związanych z walidacją konstruktów teoretycznych opracowanych w ramach normatywnych badań prowadzonych na gruncie połączonym rachunkowości finansowej i zarządczej. Dyskusja problematyki walidacji została przeprowadzona na podstawie studiów literaturowych z zakresu metodyki badań w naukach o zarządzaniu oraz własnych doświadczeń badawczych. Jako punkt odniesienia rozważań i przykład ilustrujący poruszane wątki został przyjęty projekt badawczy z zakresu narracyjnych ujawnień ryzyka, w efekcie którego powstała propozycja normatywnego konstruktu teoretycznego, i w ramach którego przeprowadzono walidację charakterystyczną dla podejścia konstruktywistycznego. Zidentyfikowano dwa zasadnicze kryteria walidacji konstruktów teoretycznych, które mają docelowo być podstawą normatywnych rozwiązań aplikacyjnych: adekwatność i możliwość nauczania. Integrację walidacji z pozostałymi etapami postępowania badawczego zilustrowano przebiegiem wybranego projektu.

Słowa kluczowe: rachunkowość, zarządzanie ryzykiem, badania naukowe, walidacja, konstrukt teoretyczny
Kody klasyfikacji JEL: M10, M40,

1. Wprowadzenie

Metodyka prowadzenia badań naukowych w obszarze nauk o zarządzaniu i jakości jest przedmiotem wielu opracowań, głównie o charakterze podręczników akademickich skierowanych do doktorantów i młodych pracowników naukowych [Remenyi i in., 1998; Czakon, 2013; Eriksson, Kovalainen, 2015]. Poszczególne metody badawcze i ich przydatność z perspektywy badań określonego obszaru tematycznego są także prezentowanie w artykułach naukowych (np. [Zakrzewska-Bielawska, 2018]). Z reguły jednak oba rodzaje refleksji metodycznej są skoncentrowane na prezentacji etapów postępowania naukowego oraz technik wykorzystywanych do konfrontacji wiedzy teoretycznej z zebranym materiałem empirycznym. Stosunkowo rzadko znaleźć można publikacje naukowe, w których autorzy dzielą się doświadczeniami badawczymi zebranymi w trakcie realizacji określonych projektów naukowych[1]. Nie chodzi tu o wyniki teoriopoznawcze badań empirycznych uzyskane w efekcie wykorzystania specyficznych metod (np. badania w działaniu), ale o dyskusję kwestii metodologicznych w kontekście wyzwań, z jakimi badacze zetknęli się w trakcie prowadzonych analiz naukowych.

Drugą problematyczną kwestią prezentacji metodyki badań z zakresu nauk o zarządzaniu i jakości jest jej silna orientacja na badania o charakterze podstawowym. Autorzy szeroko dyskutują różne paradygmaty badawcze oraz dokonują przeglądu metod ilościowych i/lub jakościowych [Creswell, 2013; Thietart, 2001; Smith, 2020]. Zasadniczo wskazują, w jaki sposób przy wykorzystaniu określonych metod możliwa jest weryfikacja i rozwój elementów teoretycznych na podstawie zebranego materiału empirycznego. Znacznie mniej miejsca – o ile w ogóle – poświęca się rozważaniom teoretycznym, sposobom konstrukcji i dyskusji wyników. Równie drugoplanowa jest prezentacja metodyki badań aplikacyjnych. W obszarze zarządzania te ostatnie (np. [Crowther, Lancaster, 2012]), w szerokiej dyskusji naukowej, utożsamiane są niekiedy z projektami konsultingowymi realizowanymi na potrzeby określonego podmiotu lub w najlepszym razie – ze studium pojedynczego przypadku.

W odniesieniu do badań tak specyficznego obszaru badawczego jak rachunkowość warto także podkreślić dodatkowe wyzwanie. Rachunkowość operuje uniwersalnymi koncepcjami i technikami pomiaru wykraczającymi poza granice specyficznych uwarunkowań pojedynczych podmiotów, a interdyscyplinarna wiedza teoretyczna z tego zakresu jest podstawą kształtowania międzynarodowych standardów oraz prawodawstwa międzynarodowego i krajowego [Karmańska, 2013; Remlein, 2014]. Ten wymiar wspólnych i ogólnie zrozumiałych konwencji rachunkowości i ich powszechnego wykorzystania w podmiotach o zróżnicowanym rodzaju działalności gospodarczej oraz odmienności (mikro- i makroekonomicznej) perspektywy jej badania [Dobija, 2014] wyróżnia specyfikę tej subdyscypliny. Aspekt ten ujawnia się zresztą wyraźnie w jednym z popularnych polskich opracowań metodologicz-

[1] Przykłady artykułów, w których autorzy dzielą się doświadczeniami z badań i publikacji ich wyników znaleźć można w wiodących międzynarodowych czasopismach, np. [Pache, Santos, 2021].

nych [Czakon, 2013], w którym problematyka badań rachunkowości narodowej jest wyraźnie odmiennie prezentowana od reszty zagadnień, tj. metod badań typowo organizacyjnych.

Wszystkie te kwestie przełożyły się na wyzwania metodyczne, z jakimi autorki zetknęły się w trakcie realizacji projektu badawczego na temat ujawnień informacji z zakresu zarządzania w warunkach ryzyka (powszechnie: zarządzania ryzykiem)[2]. Celem projektu było rozpoznanie *status quo* praktyki ujawnień w tym obszarze, a następnie – wobec stwierdzenia obszarów niedoskonałości – wypracowanie użytecznego w praktyce narzędzia diagnozy dojrzałości praktyki ujawnień na temat płaszczyzn i czynników ryzyka, które to ujawnienia są elementem obligatoryjnej sprawozdawczości finansowej. Doświadczenia zebrane w trakcie realizacji tego projektu skłoniły autorki do refleksji nad metodologią badań rachunkowości jako technologii pomiaru ekonomicznego (por. [Łada, 2021]), stosowanego w obszarze rachunkowości finansowej (np. [Karmańska, 2009]) oraz ukierunkowanego na uzyskanie skwantyfikowanej informacji na temat relacji i innych problemów podejmowanych w zakresie rachunkowości zarządczej (np. [Łada, 2011]). Za szczególnie trudne wyzwanie w kontekście dominującego dyskursu metodologicznego, jak również kluczowe z perspektywy zachowania rzetelności naukowej uznana została kwestia sposobu walidacji normatywnych konstruktów teoretycznych, które są podstawą opracowania narzędzi aplikacyjnych, proponowanych przez rachunkowość zarządczą.

Zagadnienie przedstawione w niniejszym artykule wpisuje się w obszar badań jakościowych, z nachyleniem normatywnym. Podejmuje się w nim kwestię normatywnych konstruktów teoretycznych z obszaru połączonego rachunkowości (finansowej i zarządczej), które – w przypadku pozytywnej weryfikacji ich użyteczności – mogą stać się podstawą opracowania narzędzi aplikacyjnych.

Celem artykułu jest odniesienie się do wyzwań metodycznych związanych z walidacją konstruktów teoretycznych opracowanych w ramach normatywnych badań prowadzonych na gruncie połączonym rachunkowości finansowej i zarządczej. Cel ten jest realizowany w drodze przedstawienia metodyki walidacji normatywnego konstruktu teoretycznego, zastosowanej w badaniu naukowym podjętym z myślą o stworzeniu narzędzia służącego doskonaleniu systemów zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwach działających w sektorach niefinansowych. Projekt badawczy był skierowany na wypracowanie narzędzia służącego diagnozie i doskonaleniu dojrzałości praktyki ujawnień w wybranym obszarze, które to ujawnienia są elementem obligatoryjnej sprawozdawczości finansowej. W jego efekcie powstał w pierwszej kolejności kontrukt teoretyczny mapa ryzyka, a następnie powiązany z nią IDUR – Indeks Dojrzałości Ujawnień Ryzyka. Oba konstrukty, jako że są ze sobą koncepcyjnie silnie związane, poddane zostały walidacji, z której kluczowe obserwacje zaprezentowano poniżej.

[2] Projekt badawczy podjęty został przez autorki w 2019 r., w związku ze zwróceniem uwagi na istotne niedoskonałości w raportowaniu płaszczyzn i czynników ryzyka w sprawozdawczości finansowej przedsiębiorstw. Projekt realizowany był w kilku etapach, w ramach subwencji badawczej dla Kolegium Zarządzania i Finansów w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Dotychczasowe ustalenia badawcze znalazły swój finał w publikacjach autorek [Karmańska, Łada, 2019; 2020a; 2020b; 2021a; 2021b].

Autorki uznają za cenne i wartościowe poznawczo poddanie pod dyskusję metodyki walidacji powyższych konstruktów teoretycznych, z których każdy z osobna – standaryzując obligatoryjne ujawnienia oraz wyniki oceny ich jakości – ma w sobie cechy narzędzia normatywnego, podobnie jak relacja pomiędzy nimi występująca. Autorki mają nadzieję, że zwrócą tym samym uwagę na metodykę badawczą stosowaną w badaniach aplikacyjnych z obszaru **rachunkowości *sensu largo***. Oceniają bowiem, iż w sytuacji, gdy rachunkowość jest postrzegana jako technologia pomiaru ekonomicznego, a rolą dociekań naukowych jest rozszerzanie zakresu i metod pomiaru procesów gospodarczych oraz opracowanie nowych sposobów prezentacji jego efektów różnym grupom użytkowników [Karmańska, 2013; Łada, 2021], wiedza na temat metodyki prowadzenia tego typu badań naukowych wymaga poszerzania. Rozważania przedstawione w artykule są skierowanie na niwelowanie tej luki i przypomnienie znaczenia dyskusji naukowej o użyteczności praktycznej wyników badań w obszarze rachunkowości.

Podjęte badanie i zagadnienie przedstawione poniżej autorki lokują w nurcie badań aplikacyjnych, prowadzonych w obszarze nauk o zarządzaniu i jakości. Struktura artykułu jest następująca. W pierwszej kolejności omówione zostały wyniki przeglądu literatury skierowanego na zidentyfikowanie rekomendacji metodycznych tworzenia i walidacji konstruktów teoretycznych. Następnie scharakteryzowano przebieg autorskiego projektu badawczego ze szczególnym uwzględnieniem jego założeń ontologicznych i epistemologicznych. Kolejne części opracowania obejmują wyniki doświadczeń i refleksji zebranych w trakcie realizacji projektu badawczego. Na tej podstawie opracowano wnioski przedstawione w podsumowaniu.

2. Konstrukt teoretyczny i etapy jego tworzenia

W badaniach naukowych wykorzystywane są metody badawcze najlepiej przystające do analizowanego obszaru rzeczywistości, która – jako zwykle bardzo złożona – wymaga wieloaspektowego rozpoznania. To sprawia, iż badania często mają charakter interdyscyplinarny (np. w rachunkowości por. [Guthrie, Parker, 2017]). Charakterystyczny dla tego typu badań metodologiczny eklektyzm szczególnie ujawnia się w obszarze nauk o zarządzaniu, w których stosowany jest szeroki wachlarz zarówno metod badawczych wspomagających badania jakościowe, jak i metod testowania hipotez służących badaniom ilościowym [Thietart, 2001]. Wybór właściwej dla danego problemu badawczego metody jest kluczowym elementem postępowania badawczego. Jest uwarunkowany charakterem i sposobem jego zdefiniowania, skalą badań, rodzajem danych i ich wiarygodnością [Czakon, 2013]. Zastosowanie odpowiedniej metody badawczej pozwala zweryfikować empirycznie prawdziwość naukowego przypuszczenia co do tego, w jaki sposób dany obszar rzeczywistości „funkcjonuje", lub rozpoznać jej szczególne cechy. Niezależnie od tego, czy badana rzeczywistość poddawana jest analizom ilościowym, czy jakościowym, postępowanie badawcze wiąże się z uprzednim doborem/stwo-

rzeniem konstruktu teoretycznego, który jako abstrakcyjne odwzorowanie rzeczywistości będzie mógł być wykorzystany w odniesieniu do przedmiotu badań.

Powstanie teoretycznego konstruktu wiąże się z określonym myśleniem o obszarze badania, które ma na celu stworzenie obrazu danego wycinka i wymiaru rzeczywistości. Oznacza to, że mianem konstruktu teoretycznego może być określany model danej rzeczywistości, o ile znajduje wyraz w sformalizowanym opisie układu założeń, pojęć i zależności między nimi, pozwalający odzwierciedlić w ten sposób (modelować) jakiś jej aspekt (Gospodarek, 2009 za: [Zakrzewska-Bielawska, 2018]). Pojęcie to jest stosowane także w znaczeniu zmiennej wyodrębnionej w charakterystyce badanego zjawiska [Sułkowski, Lenart-Gansiciec, Kolasińska-Morawska, 2021], wielkości fizycznej [Szała, 1988] lub koncepcji wskaźnikowego odzwierciedlania (pomiaru) właściwości (cech) badanego zjawiska [Suchocki, Walkowiak, 1989]. Konstrukt teoretyczny jest odwzorowaniem rzeczywistości i może zawierać cechy właściwe dla obiektów rzeczywistych oraz elementy wyidealizowane. Konstrukty teoretyczne przedstawiają pewne połączenia cech rzeczywistości i są zwykle prostsze od rzeczywistości, do której się odnoszą. Dodatkowo pojęcie konstruktu teoretycznego może być stosowane w badaniach prowadzonych zarówno w nurcie pozytywnym, jak i normatywnym. W każdym jednak przypadku konstrukt teoretyczny w naukach o zarządzaniu rozumieć można jako obiekt abstrakcyjny, który służy odzwierciedlaniu rzeczywistości bądź to w jej obecnym, bądź pożądanym kształcie, a w zależności od zakresu badań – jej fragmentów szerszych lub uszczegółowionych.

Rekomenduje się etapowe tworzenie konstruktów teoretycznych stosowanych w różnych dyscyplinach z obszaru nauk społecznych. Jest to szczególnie przydatne w odniesieniu do konstruktów opartych na różnych wskaźnikach [Suchocki, Walkowiak, 1989]. Ich tworzenie wpisuje się w strukturę procesu badawczego [Baran, 2021, s. 26–27] w postaci sekwencji obejmującej: konceptualizację i eksplikację, operacjonalizację [Baran, 2021, s. 29–39] oraz walidację [Klimas, 2021, s. 129–142],

Konceptualizacja i **eksplikacja** ściśle wiążą się z istniejącym stanem wiedzy; określają etap najbardziej kreatywnego mentalnego przetwarzania, opartego na zgromadzonej wiedzy o obiekcie (tj. przebiegach procesów, funkcjonowania rzeczywistości), do którego odnosi się konstrukt teoretyczny. Wymagają zaprezentowania w postaci zwięzłych definicji – występujących w budowie konstruktu teoretycznego – pojęć, które powinny zostać dookreślone w sposób precyzyjny językowo i nie powinny budzić wątpliwości co do merytorycznego rozumienia ich funkcji w tym konstrukcie [Kolasińska-Morawska, 2021, s. 99].

Operacjonalizacja oznacza przygotowanie konstruktu teoretycznego w postaci wynikającej z przełożenia jego koncpecji na obserwowalne i dające się zmierzyć cechy. Ogólnie rzecz ujmując, wiąże się z konkretyzowaniem reguł i procedur wyrażających zależności pomiędzy cechami obiektu, które następuje sposób umożliwiający wyznaczenie działań prowadzących do mierzalności tychże cech [Kolasińska-Morawska, 2021, s. 103–106]. **Wynikiem operacjonalizacji konstruktu teoretycznego jest model badawczy, który odzwierciedla zmienne podlegające badaniu i zależności pomiędzy nimi** [Baran, 2021, s. 27].

Walidacja z kolei rozumiana jest jako weryfikacja rzetelności konstruktu, co wiąże się z działaniem mającym na celu potwierdzenie w sposób udokumentowany, że konstrukt teoretyczny może być uznany za narzędzie przydatne w rozpoznawaniu, diagnozie, ocenie i badaniu rzeczywistości, dla której jest dedykowany [Klimas, 2021, s. 129–142]. Rekomenduje się wielowymiarowe realizowanie walidacji konstruktu w powiązaniu z propozycjami sposobów jego operacjonalizacji [Czakon, 2019]. Proces walidacji rozpoczyna się od jakościowej walidacji treściowej. Na tym etapie stosuje się kryteria istotności i reprezentatywności do oceny, jak dobrze konstrukt i miary odpowiadają zjawisku, które reprezentują. Drugi etap to walidacja fasadowa, w której weryfikuje się adekwatność konstruktu i miar do celów badań oraz stopień ich rozumienia przez badanych. Trzeci etap, określany jako walidacja konstruktu, dotyczy bezpośrednio danych pozyskiwanych za pomocą miar oraz błędów, jakie mogą wynikać z pomiaru. Ostatni etap, nazywany walidacją nomologiczną, służy do oceny przydatności konstruktu i miar dla predykcji. Na tym etapie prowadzi się analizy z wykorzystaniem danych empirycznych. Problematyka walidacji jest szczególnie chętnie dyskutowana w kontekście badań ankietowych [Saunders, Lewis, Thornhill, 2009; Bedford, Speklé, 2018], gdzie obie warstwy – koncepcyjna i empiryczna – podlegają konfrontacji.

Przytoczone rekomendacje prowadzą do refleksji, że dominujący nurt dyskusji metodologicznej dotyczy konstruktów wykorzystywanych w empirycznych badaniach pozytywnych, tj. rozpoznających zjawiska społeczne i tłumaczących ich mechanizmy. Nie zidentyfikowano natomiast rekomendacji dotyczących bezpośrednio konstruktów wykorzystywanych w teoriach normatywnych (por. [Szychta, 2010]), np. wzorców praktyk (takich jak mapa ryzyka). Mankament ten jest dostrzegany także przez autorów zajmujących się metodyką badań projektowych, które – co do istoty – muszą przynosić efekty nie tylko w sensie akademickim, ale także praktycznym [Blessing, Chakrabarti, 2003, s. V]. Oznacza to, iż badania projektowe mają na celu nie tylko zrozumienie, lecz także ulepszenie obiektu badanego. Wymagają więc: (1) stworzenia modelu lub teorii odnoszącej się do sytuacji istniejącej, (2) wizji (modelu lub teorii) sytuacji pożądanej, docelowej, normatywnej oraz (3) wizji wsparcia takiego konstruktu (narzędzia), który utożsamia sposób doskonalenia badanego obszaru, zmieniania istniejącej sytuacji w pożądaną i wspomagania utrzymania tej zmiany[3].

Normatywny konstrukt teoretyczny, preznaczony do wykorzystania w badaniach aplikacyjnych, dobrze wpisuje się więc w założenia badań projektowych. Oznacza on bowiem wizualizację sposobu doskonalenia badanego obszaru rzeczywistości. Wizualizacja ta może mieć różną postać, w tym wskaźnikowo-indykatowej charakterystyki umożliwiającej dokonywanie tak zwanego pomiaru zapośredniczonego [Suchocki, Walkowiak, 1989, s. 100 i nast.]. Niemniej jednak – w każdym przypadku teoretycznego konstruktu normatywnego, w przeciwieństwie do konstruktów teoretycznych, powstałych w wyniku badań pozy-

[3] Badania projektowe nie są wyłączną domeną nauk o zarządzaniu, mogą być bowiem realizowane w innych dyscyplinach naukowych. Prowadzone mogą być np. w obszarze socjologii, psychologii, informatyki, filozofii, historii [Blessing, Chakrabarti, 2009, s. 9]. Rachunkowość, jako subdyscyplina silnie związana z zarządzaniem, w żadnym razie nie jest tu wykluczona.

tywnych – cechą tejże wizualizacji jest odnoszenie się do charakterystyk danego obszaru rzeczywistości uznanych za pożądane, doskonałe lub przynajmniej doskonalsze. Charakterystyki te tworzą swoisty benchmark dla *status quo* w obszarze rzeczywistości, do którego to doskonalenie jest kierowane. Służą określaniu dystansu koniecznego do pokonania w celu przybliżenia się do poziomu jakościowego uznanego za najlepszy. Z propozycją normatywnego kontruktu teoretycznego wiąże się jednak trudność wynikająca z wyznaczania minimalnych wymogów, które należy spełnić, aby takie narzędzie badawcze (kontrukt teoretyczny) można było walidować.

W prezentowanym poniżej badaniu takie minimalne wymogi dla narzędzia badawczego o nazwie **IDUR – indeks dojrzałości ujawnień nt. ryzyka** określa propozycja **Mapy Ryzyka w ujęciu** *ex post* i *ex ante*. Propozycje te łącznie tworzą powiązane normatywne konstrukty teoretyczne, zaprojektowane przez autorki w celu doskonalenia praktyki obligatoryjnych ujawnień ryzyka oraz systemów zarządzania ryzykiem w podmiotach gospodarczych.

3. Sekwencyjna strategia badawcza związana z wypracowaniem propozycji normatywnego konstruktu teoretycznego

Punktem wyjścia opracowania powyższego normatywnego konstruktu teoretycznego były studia literaturowe dotyczące potencjalnych podejść badawczych, jakie mogłyby zostać zastosowane do konstrukcji najpierw normatywnego tworu teoretycznego w postaci rozwiniętej mapy ryzyka, a następnie normatywnego konstruktu teoretycznego w kształcie miernika IDUR – indeksu dojrzałości ujawnień nt. ryzyka, narzędzi użytecznych łącznie w doskonaleniu praktyki korporacyjnych ujawnień w zakresie obszarów i czynników ryzyka oraz zarządzania ryzykiem.

Konceptualizacja tych konstruktów teoretycznych wiązała się z poszukiwaniem tych specyficznych elementów metodycznych, które mogły być przydatne z punktu widzenia przyjętych celów badawczych (badania, które docelowo autorki widziały jako aplikacyjne). Zidentyfikowane elementy przełożyły się na podstawowe założenia badawcze.

Pierwszym założeniem było ulokowanie rozważań w światopoglądzie pragmatycznym. Studia zostały ukierunkowane na praktyczną skuteczność efektów badań i wsparcie polskich przedsiębiorstw zestandaryzowanym narzędziem, które umożliwi właściwe sprostanie nowym obowiązkom sprawozdawczym. Jako szczególnie przydatna dla projektu została uznana – charakterystyczna dla tego podejścia [Creswell, 2013] – orientacja na działania, sytuacje i ich konsekwencje. Jednocześnie zakładana powszechna użyteczność narzędzia ujawnień wymagała stosunkowo dużego stopnia uniwersalności i możliwości wykorzystania w różnych sytuacjach. Ten aspekt przełożył się na ograniczenie projektu do przedsiębiorstw działających poza sektorem finansowym. Zakres analiz empirycznych został w pełni podporządkowany oczekiwanym efektom w postaci najpierw koncepcji teoretycznych, a następnie rozwiązania użytkowego skierowanego do tej grupy podmiotów.

Drugim założeniem pośrednio wynikającym z przyjętego światopoglądu pragmatycznego było elastyczne zastosowanie mieszanych metod badawczych. Zgodnie z sugestiami prezentowanymi w literaturze [Creswell, 2013] wykorzystano sekwencyjną strategię badawczą, łącząc badania teoretyczne i empiryczne, stawiając otwarte i zamknięte pytania badawcze na kolejnych etapach analiz oraz dobierając selektywnie metody analizy jakościowej i ilościowej adekwatnie do cząstkowych celów i dostępnego materiału empirycznego. Z założenia zatem zastosowana została wieloetapowa procedura badawcza przedstawiona na rysunku 1. Jej wstępny układ był modyfikowany w powiązaniu z wynikami wcześniejszych etapów oraz wyzwaniami kolejnej fazy dociekań. Przede wszystkim jednak właściwy projekt badawczy został poprzedzony klasycznymi badaniami empirycznymi, które uzasadniły potrzebę opracowania przedmiotowych rozwiązań oraz pomogły wyznaczyć ich szczegółowy zakres.

Rysunek 1. Zastosowana sekwencyjna strategia badawcza

Etap 1 – Obserwacja praktyki ujawnień płaszczyzn i czynników ryzyka wobec zmian regulacji prawnych*: *Czy na skutek zmian w regulacjach unijnych z 2014 roku i obowiązku ich implementowania w Polsce w 2016 roku z mocą obowiązywania za 2017 rok, zmiany w ustawie o rachunkowości wpłynęły na zakres ujawnień obszarów i czynników ryzyka prezentowanych w sprawozdaniu z działalności spółek giełdowych?*	⇨	Odnotowano: 1) zwiększenie zakresu ujawnień; 2) nasilenie się różnorodności retoryki; 3) rozproszenie informacji o źródłach i efektach ryzyka; 4) nagminny brak jakichkolwiek miar ryzyka; 5) pojawianie się informacji na temat ujawnień o nowych i nietypowych kategoriach ryzyka; 6) brak widocznych, radykalnych zmian w zakresach ujawnień obszarów i czynników ryzyka; 7) generalne postrzeganie ryzyka jako niekorzystnego skutku. Rekomendacja Istnieje potrzeba podejmowania badań empirycznych monitorujących kwestię doskonalenia praktyki ujawnień na temat ryzyka; tylko w ten sposób rozpoznać można koszty/korzyści wynikające z wprowadzanych zmian w normach rachunkowości
Etap 2 – Studia nad problemem**: *Czy i w jakim zakresie różne modele dojrzałości zarządzania ryzykiem uwzględniają aspekt informacji o ryzyku (zapotrzebowanie na informację o ryzyku), w tym pochodzących z własnych i obcych ujawnień na temat obszarów i czynników ryzyka?*	⇨	Obserwacje: 1) modele dojrzałości przedsiębiorstwa w zakresie zarządzania ryzykiem nie dostarczają jednoznacznych wytycznych, które mogłyby być wykorzystane bezpośrednio jako ramy koncepcyjne pomiaru dojrzałości ujawnień ryzyka; 2) słabe artykułowanie – w różnych modelach dojrzałości przedsiębiorstwa w zakresie zarządzania ryzykiem – potrzeb informacyjnych w zakresie obszarów i czynników ryzyka; 3) obecnie system informacyjny rachunkowości – w świetle normatywnych wymagań – prezentuje bardzo szerokie spektrum informacji na temat obszarów i czynników ryzyka, do których modele dojrzałości przedsiębiorstwa w zakresie zarządzania ryzykiem wyraźnie się nie odwołują; 4) na niższych stopniach dojrzałości informacja ma charakter fragmentaryczny, operacyjny i jest przygotowywana doraźnie; na wyższych stopniach natomiast następuje jej systematyczna integracja z raportami dotyczącymi innych aspektów działalności, przejście na regularny pomiar (w tym finansowy) i komunikowanie informacji na wszystkich szczeblach zarządzania oraz powiązanie całego systemu ze strategią organizacji, uwzględniającą aktywne podejście do ryzyka akceptowanego w odpowiedzi na dynamikę otoczenia i uwarunkowania organizacyjne.

		Rekomendacja Ponieważ rodzi się zasadne pytanie o użyteczność informacji sprawozdawczych w zakresie ujawnień na temat obszarów i czynników ryzyka w aspekcie kosztów ich tworzenia, wskazane jest: 1) dociekanie, dlaczego modele dojrzałości przedsiębiorstwa w zakresie zarządzania ryzykiem proponowane przez świat nauki nie zgłaszały z wyprzedzeniem takiej potrzeby rozwoju systemu informacyjnego, 2) zgłaszanie propozycji w zakresie badania kompatybilności modeli dojrzałości przedsiębiorstwa w zakresie zarządzania ryzykiem i modeli dojrzałości przedsiębiorstwa w zakresie systemu informacyjnego
Etap 3 – Propozycja Mapy Ryzyka w ujęciu *ex post* i *ex ante*[***] Walidacja konstruktu teoretycznego	⇨	Obserwacja Problem analizy polityki, zakresu, formy, zasad i celu ujawnień w obszarze ryzyka nie jest szeroko naukowo eksplorowany, a potrzeba uporządkowania kwestii porównywalności informacji sprawozdawczych w tym obszarze jawi się jako pilna. Rekomendacja Promowanie wykorzystywania jako formatu w praktyce sprawozdawczej, przedstawionej w tym etapie, koncepcji Mapy Ryzyka w ujęciu *ex post* i *ex ante* jako propozycji praktycznego rozwiązania, które mogłoby udoskonalić obecną, daleką od doskonałości, praktykę przedstawiania ujawnień na temat obszarów i czynników ryzyka
Etap 4 – Konceptualizacja i operacjonalizacja miernika w postaci indeksu dojrzałości narracyjnych ujawnień obszarów czynników ryzyka IDUR[****]	⇨	Obserwacja Występująca duża różnorodność praktyki ujawnień w zakresie ryzyka pozwala ocenić, iż przedsiębiorstwa są w różnym stopniu przygotowane do stosowania proponowanej Mapy Ryzyka jako formatu sprawozdawczego, co oznacza w każdym przypadku potrzebę zindywidualizowanej oceny dystansu, który przedsiębiorstwo musi pokonać, doskonaląc swoją praktykę w tym zakresie w kierunku Mapy Ryzyka. Rekomendacje: 1) istnieje potrzeba stworzenia narzędzia umożliwiającego diagnozę/ /ocenę jakościową *status quo* praktyki ujawnień nt. ryzyka i wskazania obszarów wymagających doskonalenia w kierunku stosowania Mapy Ryzyka; 2) przedstawienie konstruktu teoretycznego IDUR mającego za zadanie wypełnienie tej luki
Etap 5 – Walidacja miernika IDUR	⇨	Obserwacje: 1) w wymiarze **ogólnym** (tj. w kontekście tworzenia nowych koncepcji i prowadzenia badań naukowych z nim związanych) przeprowadzone badanie przypominało – w pewnym sensie – testowanie prototypu; 2) w wymiarze **uszczegółowionym** (tj. związanym z przedmiotem konkretnego badania, w tym przypadku – IDUR) – analiza empiryczna okazała się w tym badaniu działaniem cennym w dalszym doskonaleniu koncepcji wypracowywanej pierwotnie w ramach teoretycznych ustaleń; 3) zidentyfikowano trudności i ograniczenia w zastosowaniu narzędzia. Rekomendacja Należy uznać za konieczne spełnianie przez przedsiębiorstwa warunków brzegowych determinujących stosowanie IDUR w praktyce. Oznacza to potrzebę promowania – w pierwszej kolejności – metodyki ujednolicenia klastrowania ujawnień nt. ryzyka, a następnie Mapy Ryzyka w ujęciu *ex ante* i *ex post* jako formatu sprawozdawczego w tym zakresie

* Więcej patrz: [Karmańska, Łada, 2019].
** Więcej patrz: [Karmańska, Łada, 2020a].
*** Więcej patrz: [Karmańska, Łada, 2020b].
**** Więcej patrz: [Karmańska, Łada, 2021b].

Źródło: opracowanie własne.

Trzecie założenie wynikało z docelowo aplikacyjnego charakteru tego przedsięwzięcia naukowego. Niezależnie od tego, że obie badaczki legitymują się wieloletnim doświadczeniem teoretycznym i praktycznym w rachunkowości, analizy były bardzo silnie osadzone we współczesnym kanonie wiedzy i teorii rachunkowości, a także uwzględniono w nich elementy studiów empirycznych, to w procedurze badawczej z założenia uwzględniono konieczność etapowej weryfikacji wyników. Etapy te miały na celu konceptualizację, operacjonalizację i walidację proponowanych rozwiązań zarówno na poziomie teoretycznym (konstruktu normatywnego), jak i w warstwie użyteczności oraz efektywności wykorzystania w praktyce (miernika).

4. Wyniki badań oraz ich użyteczność teoretyczna i praktyczna

Efektem etapowego postępowania badawczego było stworzenie najpierw koncepcji Mapy Ryzyka w ujęciu *ex post* i *ex ante* [Karmańska, Łada, 2020b], a następnie koncepcji IDUR – indeksu dojrzałości ujawnień nt. ryzyka [Karmańska, Łada, 2021b]. Obie koncepcje stanowią autorską propozycję, która wynika z dotychczasowego stanu wiedzy naukowej oraz problemów związanych z niezadowalającą jakością raportowania narracyjnego w praktyce [Karmańska, Łada, 2019; Karmańska, Łada, 2020a]. Przyjęta strategia badawcza miała na celu – jak to podano powyżej – zapewnienie, aby miernik IDUR w powiązaniu z Mapą Ryzyka w ujęciu *ex post i ex ante* mógł być wykorzystany w celu poprawy jakości narracyjnych ujawnień o obszarach i czynnikach ryzyka ujmowanych w corocznych sprawozdaniach z działalności zarządu polskich spółek giełdowych.

Mapa Ryzyka w ujęciu *ex post* i *ex ante* stanowi normatywny wzorzec pełnego zakresu ujawnień obszarów i czynników ryzyka. Jej ramowa konstrukcja została powiązana z układem macierzy czynników ryzyka. Ten ogólny, syntetyczny układ prezentacji ujawnianych czynników z pomiarem skali ryzyka i jego prawdopodobieństwa został uzupełniony propozycją klastów ryzyka. Dodatkowo dla każdego czynnika ryzyka zakwalifikowanego do odpowiedniego klastra i przedstawionego w odpowiednich segmentach macierzy zaproponowano przedstawienie informacji o zmianach siły oddziaływania oraz przyjętych sposobach mitygacji ryzyka. Mapę proponuje się sporządzać w ujęciu *ex post* i *ex ante*, co ma zapewniać większą porównywalność ujawnień w czasie oraz lepszą weryfikację ich trafności i wiarygodności. Miernik IDUR został opracowany z myślą o pomiarze stopnia, w jakim faktyczne ujawnienia czynników ryzyka odpowiadają klastrom ujętym w Mapie Ryzyka. Przyjęta hierarchiczna konstrukcja miernika była konsekwencją celu badawczego – opracowania narzędzia diagnozy ogólnego poziomu i jakości ujawnień narracyjnych oraz liczbowych, a także wskazanie obszarów, które wymagają priorytetowego doskonalenia.

Z założenia główną rolę wykorzystywania IDUR przypisano sferze aplikacyjnej. Miernik ten może bowiem służyć do samooceny ujawnień obszarów i czynników ryzyka przez dany podmiot. Szczególny potencjał autorki dostrzegają jednak w stosowaniu indeksu już na eta-

pie przygotowań raportu rocznego. Propozycje treści rozdziałów sprawozdania z działalności zarządu, które dotyczą czynników ryzyka, mogą zostać przeanalizowane z perspektywy zakresu i jakości opracowanych komunikatów, a następnie na tej podstawie udoskonalone jeszcze przed ich ujawnieniem. Propozycja ta stanowi zatem ważne normatywne narzędzie kształtowania przekonań, diagnozy i doskonalenia, które przełoży się na poprawę jakości sprawozdawczości przedsiębiorstw z sektorów niefinansowych.

IDUR – o ile rzeczywiście w praktyce zostanie zastosowany w celu doskonalenia procesu raportowania ryzyka – jest konstruktem utożsamiającym narzędzie diagnostyczne poziomu dojrzałości praktyki badanego procesu, przyjmującym za punkt wyjścia ocenę jakości informacyjnej jego produktu. Dzięki temu, że jest narzędziem dedykowanym, może wypełniać lukę narzędziową dostrzeżoną w doskonaleniu procesu raportowania ryzyka w sposób skuteczny. Z tej perspektywy IDUR wpisuje się w filozofię zarządzania procesowego opartą na podejściu procesowym i ustawicznym doskonaleniu. To sprawia, że jest koncepcją, która może być wysoce kompatybilna z uniwersalnymi modelami dojrzałości procesów zarządzania, takimi jak np. koncepcja P. Cronemyry i M. Danielssona [2013], pełniąc w nim funkcję istotnej diagnozy jakościowej produktu procesu raportowania ryzyka, który – jak każdy inny proces realizowany w przedsiębiorstwie – wymaga uwagi zarządczej.

Drugim, mniej oczywistym obszarem wykorzystania IDUR są badania empiryczne. Miernik oraz jego elementy składowe mogą posłużyć badaczom praktyk rachunkowości jako narzędzie operacjonalizacji pomiaru zakresu i jakości ujawnień ryzyka. Zastosowana popularna pięciostopniowa skala Likerta sprawia, że wartość miernika jest stosunkowo uniwersalna i zrozumiała. Rozwiązanie takie umożliwia łączenie zmiennej zakresu ujawnień ryzyka (IDUR) z innymi zmiennymi reprezentującymi różne konstrukty analityczne (np. atrybuty podmiotu, uwarunkowania jego działalności). Miernik ma charakter ogólny, ale może być aplikowany przede wszystkim w studiach ujawnień dokonywanych przez przedsiębiorstwa operujące w sektorach niefinansowych. Zastosowana uniwersalna konstrukcja nie stanowi bariery wykorzystania w badaniach prowadzonych w wielu krajach. Poprzez wprowadzoną opcję eliminacji klastrów ryzyka nieistotnego, miernik może być elastycznie dostosowany do specyfiki podmiotu przy zachowaniu porównywalności pomiaru w czasie i przestrzeni. Odpowiednio zmodyfikowany może także wzbogacać przekrojowe analizy branżowe, uwzględniając specyficznie rozłożone akcenty zarządzania obszarami i czynnikami ryzyka, charakterystycznymi dla danego sektora gospodarki.

Summa summarum, mając powyższe na uwadze oraz zważywszy na koszty raportowania ujawnień obszarów i czynników ryzyka, autorki oceniają, że przedstawiona propozycja ma walory użytkowe i wychodzi naprzeciw potrzebie nie tylko zaspokajania – w uporządkowany sposób – potrzeb informacyjnych różnych grup interesariuszy. Interesariuszami IDUR, który obecnie jest jeszcze w fazie konceptualnej, obejmującej przedstawioną powyżej walidację konstruktu teoretycznego, mogą być bowiem nie tylko osoby sporządzające sprawozdawczość finansową (działy finansowo-księgowe w przedsiębiorstwie), lecz także osoby ją oceniające (biegli rewidenci) i wykorzystujące w różnych analizach decyzyjnych (inwestorzy,

inni dostarczyciele kapitału, kontrahenci, instytucje nadzorujące działalność podmiotu). Z tej perspektywy wykorzystywanie IDUR może sprzyjać optymalizowaniu kosztów ponoszonych przez wiele grup podmiotów. Na tym tle użyteczne wydają się: dalsze rozpowszechnienie informacji o koncepcji IDUR oraz pilotażowe wdrożenia, dzięki którym możliwe będzie pozyskanie opinii i ocen różnych grup osób stosujących IDUR w swoich zawodowych zakresach, a które pozwolą określić optymalną ścieżkę dojścia do porządanej dojrzałości ujawnień w przedmiotowym zakresie.

5. Walidacja normatywnych konstruktów teoretycznych w przeprowadzonej procedurze badawczej

Omówione założenia, procedura i efekty projektu badawczego stanowią kontekst głównego wyzwania metodycznego[4]. Najwięcej wątpliwości pojawiło się w trzecim etapie badań, który obejmował opracowanie i walidację koncepcji Mapy Ryzyka. Był to w zamierzeniu konstrukt o walorach teoretycznych, który miał stanowić normatywny wzorzec odpowiadający pełnemu postulowanemu zakresowi ujawnień na temat obszarów i czynników ryzyka oraz zarządzania ryzykiem. W literaturze metodologicznej z zakresu nauk o zarządzaniu [Thietart, 2001] sugeruje się zróżnicowane podejście do walidacji konstruktów w zależności od przyjętego podejścia epistemologicznego. Analiza prezentowanych alternatyw pozwoliła na ulokowanie projektu badawczego w podejściu konstruktywistycznym. Jego charakterystyką jest orientacja na wypracowanie elementów teoretycznych, które będą mogły być zaaplikowane w praktyce. Źródeł oddziaływania i użyteczności tego typu badań upatruje się w zmianach, jakie powoduje wprowadzenie elementów teoretycznych do praktyki.

W podejściu konstruktywistycznym zaleca się zastosowanie dwóch kryteriów walidacji [Thietart, 2001]. Pierwszy, określany jako adekwatność, polega na ocenie dostosowania proponowanego rozwiązania do sytuacji. Proponowane rozwiązanie teoretyczne powinno zatem być dobrze dopasowane do szerokiego kontekstu aplikacji i zapewniać użyteczność w rozwiązywaniu określonych problemów praktycznych. Drugie kryterium, które można przetłumaczyć jako możliwość nauczania (ang. *teachability*), odpowiada wymogom, by wiedza wykreowana w badaniach była zrozumiała, odtwarzalna i skonstruowana z myślą o określonych celach. Należy podkreślić, że powyższe kryteria nie są wolne od kontrowersji. Sprawiają one, że dyskusja o zasadach walidacji tego typu konstruktów teoretycznych jest nadal aktualna.

Wnioski z tych dociekań przyczyniły się do opracowania własnej ścieżki walidacji takiego specyficznego normatywnego konstruktu teoretycznego, jak Mapa Ryzyka. W przyjętej procedurze przewidziano analizę konstruktu w dwóch warstwach: walidacji teoretycznej

[4] Wyzwanie to podjęte zostało w toku badań wykonanych w ramach subwencji badawczej na rok 2021, zakończonych niepublikowanym raportem: A. Karmańska, M. Łada (2021), *Ocena dojrzałości ujawnień obszarów i czynników ryzyka – weryfikacja nowego narzędzia (raport z badania)*, Kolegium Zarządzania i Finansów, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

i empirycznej. W każdym z tych wymiarów zdefiniowano kilka kryteriów uwzględniających zalecenia metodologiczne, ale wykraczających poza ich ogólne i abstrakcyjne ramy. Niektóre kryteria były już pośrednio uwzględnione w przebiegu procedury badawczej; wszystkie jednak zostały poddane ponownej analizie na etapie walidacji wstępnej propozycji mapy.

Walidacja teoretyczna była zorientowana przede wszystkim na ulokowanie rozwiązania na tle aktualnego stanu wiedzy naukowej i zapewnienie możliwości jej włączenia do programów nauczania akademickiego. Ta warstwa walidacji obejmowała następujące aspekty:

- powiązanie z pozytywnymi teoriami wyjaśniającymi mechanizmy ekonomiczne i społeczne rachunkowości (np. teoria użyteczności informacji),
- powiązanie z normatywnymi teoriami pomiaru ekonomicznego (np. teoria i modele kapitału),
- powiązanie z kanonem wiedzy z rachunkowości (np. współczesny zakres i metody raportowania finansowego i narracyjnego),
- powiązanie z kanonem wiedzy z zakresu zarządzania ryzykiem (np. mapy ryzyka),
- odbiór prezentacji propozycji na różnych forach akademickich (konferencje, seminaria, zajęcia dydaktyczne).

Walidacja empiryczna miała w zamiarze zapewnienie użyteczności proponowanego konstruktu (wskazanie celu zastosowania) oraz weryfikację adekwatności opracowanej propozycji do kontekstu jej aplikacji, tj. aktualnej sytuacji i wyzwań w obszarze ujawnień, przed jakim stoją polskie przedsiębiorstwa działające w sektorach niefinansowych. Do empirycznych kryteriów walidacji zaliczono:

- powiązanie z zakresem i rodzajem aktualnych praktyk ujawnień ryzyka prezentowanych w badaniach empirycznych,
- powiązanie z rekomendacjami organizacji profesjonalnych w zakresie raportowania ryzyka i zarządzania ryzykiem,
- powiązanie z rekomendacjami organizacji profesjonalnych w zakresie zarządzania ryzykiem,
- powiązanie z aktualnie obowiązującymi regulacjami prawnymi i standardami rachunkowości,
- możliwość zastosowania konstruktu do przypadku wybranego podmiotu,
- uwagi do prezentacji propozycji, zgłaszane na różnych forach praktyków (np. dyskusja o zaletach i barierach zastosowania rozwiązania).

Jak wynika z powyższego opisu, zastosowana walidacja była także dwuwarstwowa z punktu widzenia obszaru merytorycznego. Łączyła bowiem typową dla rachunkowości warstwę ujawnień narracyjnych z problematyką zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie. Z założenia propozycja Mapy Ryzyka miała być dostosowana do aktualnego stanu wiedzy i praktyk w obu tych obszarach.

Analogiczna procedura została następnie zastosowana na ostatnim etapie walidacji koncepcji dojrzałości ujawnień i miernika IDUR. W tej fazie jednak rozszerzono walidację o dwa dodatkowe aspekty. W ujęciu teoretycznym zweryfikowano konstrukt w kontekście całego

zróżnicowanego zakresu zidentyfikowanych mierników ujawnień ryzyka oraz mierników dojrzałości w zakresie zarządzania ryzykiem. Walidacja ta miała wymiar teoretyczny, gdyż obejmowała indeksy wykorzystywane w badaniach naukowych (do pomiaru ilości i jakości ujawnień). Miała także wymiar empiryczny przez wprowadzenie analizy mierników stosowanych w praktyce w celach diagnostycznych. Wszystkie przedstawione etapy walidacji, z uwagi na ich częściową integrację w procedurą badawczą, nie zmieniły zasadniczo ogólnych ram koncepcyjnych, ale przyczyniły się do dopracowania szczegółów propozycji oraz wyraźnie przełożyły się na poprawę zrozumiałości przygotowanego w raporcie badawczym finalnego opisu konstruktów Mapy Ryzyka i miernika IDUR.

6. Podsumowanie

Obszar sprawozdawczości finansowej, szczególnie w części narracyjnej, zgłasza obecnie pilną potrzebę diagnozy jakościowej. Wskazują na to uprzednie badania, w tym także prowadzone przez autorki w zakresie ujawnień na temat płaszczyzn i czynników ryzyka. Obserwacja różnorodności praktyki prezentowania tych ujawnień i brak możliwości przeprowadzania porównań zarówno w czasie, w odniesieniu do wybranego podmiotu, jak i pomiędzy różnymi podmiotami skłaniają do poszukiwań narzędzi monitorujących jakość praktyki sprawozdawczej i podejmowania wysiłku jej doskonalenia.

Normatywny konstrukt teoretyczny o nazwie Indeks Dojrzałości Ujawnień nt. Ryzyka (IDUR) jest proponowany przez autorki z zamysłem jego narzędziowego wykorzystywania.

Z przeprowadzonej walidacji finalnego konstruktu teoretycznego, która wiązała się z weryfikacją możliwości jego praktycznej aplikacji, zrodziły się spostrzeżenia w dwóch wymiarach: **ogólnym** (tj. w kontekście tworzenia nowych koncepcji i prowadzenia badań naukowych z nim związanych) oraz **uszczegółowionym** (tj. związanym z przedmiotem konkretnego badania).

W wymiarze ogólnym, przeprowadzone badanie przypominało – w pewnym sensie – testowanie prototypu. Analiza empiryczna okazała się w tym badaniu działaniem cennym w dalszym doskonaleniu koncepcji wypracowywanej pierwotnie w ramach teoretycznych ustaleń. Autorki stwierdziły, iż w ustaleniach tych, chociaż były one osadzone na gruncie uzasadnionej potrzeby niwelowania niedoskonałości praktycznych występujących w obszarze, którego tworzone narzędzie dotyczy, dostrzega się cechy wymagające jeszcze dalszych weryfikacji. Jest to sprzężenie zwrotne o znaczącej wartości dodanej dla doskonalenia przedstawianej propozycji.

W wymiarze uszczegółowionym, dzięki walidacji autorki poczyniły poniższe obserwacje.

1. Normatywny konstrukt teoretyczny może napotykać różne bariery implementacyjne, co sprawia, iż zachowanie jego teoretycznej doskonałości wymaga określenia ram praktyki, w której ma on szanse wypełnić swoje funkcje. To wymaganie może sprawić, że konstrukt teoretyczny będzie pozostawał w formie konceptualnej nawet dość długo, tj. do czasu, gdy praktyka spełni wymagane warunki implementacyjne.

2. Z badań wynika, że przy braku standardów działania/postępowania przedsiębiorstwa wypracowują swoje rozwiązania, sięgając do własnych inicjatyw i tradycji, czego badanie jest konieczne, aby rozpoznać atrybuty kluczowe dla budowy normatywnego konstruktu teoretycznego, którego implementacja jest pilna, a nie powinna być nazbyt kosztowna lub odraczana w czasie jako zupełnie nierealna.
3. Najsilniejszym motywatorem dla tworzenia normatywnych konstruktów teoretycznych z przeznaczeniem ich praktycznego zastosowania jest stwierdzona zasadność i potrzeba praktyczna doskonalenia obszaru i związanego z nim procesu zarządczego, w którym konstrukt może znaleźć potencjalne zastosowanie. Demotywatorem natomiast jest sytuacja, w której nauka dostrzega potrzebę doskonalenia praktyki jakiegoś procesu, ale zarówno jego właściciele, jak i interesariusze takiej potrzeby nie widzą, mimo że realizacja tego procesu dla przedsiębiorstwa jest z jakichś powodów obligatoryjna.

W bezpośrednim nawiązaniu do normatywnego konstruktu teoretycznego, który powstał na niwie przeprowadzonych badań w zakresie praktyki sprawozdawczej przedsiębiorstw odnoszącej się do obligatoryjnych ujawnień na temat ryzyka, autorki zauważają, że IDUR jest konstruktem koncepcyjnym, którego praktyczna aplikacja i użyteczność będzie ograniczona, aczkolwiek nie niemożliwa, dopóki raportowanie ryzyka nie przyjmie standardu wynikającego z Mapy Ryzyka, z którą IDUR jest silnie związany. Ponadto szersze zastosowanie koncepcji Mapy Ryzyka może stanowić punkt wyjścia do standaryzowania prezentacji ujawnień na temat obszarów i czynników ryzyka związanego z działalnością gospodarczą. Autorki wyrażają przekonanie, że propozycja Mapy Ryzyka w zastosowaniu z IDUR godzi potrzeby informacyjne zarówno interesariuszy zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Może dobrze służyć monitorowaniu ryzyka w różnych obszarach. Dzięki jednorodnym i zdefiniowanym klastrom dyscyplinuje porównywalność informacyjną w aspekcie czysto technicznym, a dzięki Mapie Ryzyka *ex post* i *ex ante* – co tu jest niezwykle istotne – zapewnia nie tylko obserwowanie zmienności ryzyka w czasie, lecz także tworzy obraz umiejętności przedsiębiorstwa w jego identyfikowaniu, skalowaniu i mitygowaniu.

Tym niekonwencjonalnym tekstem, stanowiącym rodzaj refleksji wynikających z doświadczeń, autorki pragną zwrócić uwagę na wyzwania związane z prowadzeniem badań naukowych w obszarze rachunkowości. Badania rachunkowości prowadzone w różnych podejściach badawczych oraz przy szerokiej gamie celów, które im przyświecają, obejmują w szczególności czysto teoretyczne rozważania, studia praktyk oraz propozycje nowych metod i technik pomiaru różnych aspektów prowadzenia działalności gospodarczej. Autorki, obserwując aktualny zakres tych badań, skłaniają się ku opinii, że ich różnorodność powinna znaleźć lepsze odzwiercedlenie w dyskusjach poświęconych kwestiom metodologicznym. Wyrażają jednocześnie nadzieję, że poruszona w tekście kwestia walidacji normatywnego konstruktu teoretycznego będzie asumptem do kontynuacji dyskusji i podejmowania tych ważnych wyzwań.

Bibliografia

1. Baran M. [2021], *Struktura procesu badawczego*, w: *Metody badań ilościowych w zarządzaniu*, red. Ł. Sułkowski, R. Lenart-Gansiciec, K. Kolasińska-Morawska, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź, s. 25–49.
2. Bedford D.S., Speklé R.F. [2018], *Construct Validity in Survey-Based Management Accounting and Control Research*, „Journal of Management Accounting Research", 30(2).
3. Blessing L.T.M., Chakrabarti A. [2009], *DRM: A Design Reseach Methodology*, Springer, London.
4. Creswell J.W. [2013], *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
5. Cronemyra P., Danielsson M. [2013], *Process Management 1–2–3. A Maturity Model and Diagnostics Tool*, „Total Quality Management", vol. 24, no. 8, http://dx.doi.org/10.1080/14783363.2013.791114
6. Crowther, D., Lancaster, G. [2012], *Research Methods*, Routledge, London.
7. Czakon W. [2013], *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa.
8. Czakon W. [2019], *Walidacja narzędzia pomiarowego w naukach o zarządzaniu*, „Przegląd Organizacji", nr 4(951).
9. Dobija M. [2014], *Rachunkowość w systemie pomiaru aktywności ekonomicznej państwa*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości", t. 75(131).
10. Eriksson P., Kovalainen A. [2015], *Qualitative Methods in Business Research: A Practical Guide to Social Research*, Sage, London.
11. Guthrie J., Parker L.D. [2017], *Reflections and Projections: 30 Years of the Interdisciplinary Accounting, Auditing and Accountability Search for a Fairer Society. Accounting*, „Auditing & Accountability Journal", vol. 30, no. 1.
12. Karmańska A. [2009], *Wartość ekonomiczna w systemie informacyjnym rachunkowości finansowej*, Difin, Warszawa.
13. Karmańska A. [2013], *Nauka rachunkowości, proces poznawczy, paradygmaty i prawda w rachunkowości – garść ustaleń i refleksji*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości", (71).
14. Karmańska A., Łada M. [2019], *Ujawnianie obszarów i czynników ryzyka w sprawozdaniach z działalności spółek giełdowych – obserwacje wobec zmian regulacji prawnych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości", 103(159).
15. Karmańska A., Łada M. [2020a], *W kierunku ram koncepcyjnych określania poziomów dojrzałości ujawnień w zakresie obszarów i czynników ryzyka*, w: *Nowe wyzwania w naukach o gospodarce*, red. R. Bartkowiak, M. Matusewicz, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, s. 135–152.
16. Karmańska A., Łada M. [2020b], *Ujawnienia narracyjne ryzyka w sprawozdawczości rocznej: propozycja mapy ryzyka w ujęciu ex post i ex ante*, w: *Rachunkowość w nurcie ekonomiczno-finansowo-zarządczym*, red. A. Karmańska, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, s. 143–204.
17. Karmańska A., Łada M. [2021a], *Narrative Risk Disclosures in Annual Reports: Proposal of Risk Map*, referat zamieszczony w materiałach konferecnyjnych 43 rd Congress of European Accountant Association.

18. Karmańska A., Łada M. [2021b], *Koncepcja indeksu dojrzałości narracyjnych ujawnień obszarów i czynników ryzyka*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości", vol. 45, nr 3.
19. Klimas P. [2021], *Walidacja nowego narzędzia pomiaru*, w: *Metody badań ilościowych w zarządzaniu*, red. Ł. Sułkowski, R. Lenart-Gansiciec, K. Kolasińska-Morawska, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź, s. 129–143.
20. Kolasińska-Morawska K. [2021], *Konceptualizacja wstępem do operacjonalizacji. Operacjonalizacja w procedurze badań*, w: *Metody badań ilościowych w zarządzaniu*, red. Ł. Sułkowski, R. Lenart-Gansiciec, K. Kolasińska-Morawska, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź, s. 96–103.
21. Łada M. [2011], *Pomiar ekonomiczny zorientowany na relacje z klientami we współczesnej rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
22. Łada M. [2021], *Rachunkowość jako produkt i narzędzie legitymizacji*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
23. Pache A.C., Santos F.M. [2021], *When Worlds Keep on Colliding: Exploring the Consequences of Organizational Responses to Conflicting Institutional Demands*, „Academy of Management Review", 46(4).
24. Remenyi D., Williams B., Money A., Swartz E. [1998], *Doing Research in Business and Management: An Introduction to Process and Method*, Sage, London.
25. Remlein M. [2014], *Teoria a nauka rachunkowości*, „Studia Oeconomica Posnaniensia", 2(4).
26. Saunders M., Lewis P., Thornhill A. [2009], *Research Methods for Business Students*, Pearson Education, Harlow.
27. Smith M. [2020], *Research Methods in Accounting*, Sage, London.
28. Suchocki B., Walkowiak J. [1989], *Teoria – wskaźniki – postępowanie badawcze*, „Przegląd Socjologiczny. Sociological Review", 37.
29. Sułkowski Ł., Lenart-Gansiniec R., Kolasińska-Morawska K. (red.) [2021], *Metody badań ilościowych w zarządzaniu*, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź, http://monografie.san.edu.pl/wp-content/uploads/2021/12/Metody-badan-ilosciowych.pdf.
30. Szała A. [1988], *Faktualne znaczenie konstruktów teoretycznych*, „Studia Philosophiae Christianae", 24/1.
31. Szychta A. [2010], *Współczesne kierunki zainteresowania teorii rachunkowości finansowej w świetle zarysu jej rozwoju*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości", 56.
32. Thietart R.A. [2001], *Doing Management Research: A Comprehensive Guide*, Sage, London.
33. Zakrzewska-Bielawska A. [2018], *Modele badawcze w naukach o zarządzaniu*, „Organizacja i Kierowanie", nr 2(181).

Validation of a Normative Theoretical Construct

Summary

The article aims to refer to the methodological challenges related to the validation of theoretical constructs developed as part of the normative research conducted basing on a combined financial and management accounting. The discussion of the issue of validation was carried out based on literature studies in the field of research methodology in management sciences and conclusions from the research experience. A research project in the field of narrative disclosures of risk was adopted as a reference point for considerations and an example illustrating the topics discussed, as a result of which a proposal for a normative theoretical construct was created, and under which a validation characteristic of the constructivist approach was carried out. Two basic criteria for the validation of theoretical constructs have been identified, which are to ultimately constitute the basis of normative application solutions: adequacy and teachability. The integration of validation with the remaining stages of the research procedure was illustrated by the course of the selected project.

Keywords: accounting, risk management, research, validation, theoretical construct